

Ваня Ангелова

НИКОЛАЙ ЯКОВЛЕВИЧ МАР, КАРТВЕЛСКИТЕ И КАВКАЗКИТЕ ЕЗИЦИ И „ЯФЕТИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ“

Vanya Angelova

NIKOLAY YAKOVLEVICH MARR, THE KARTVELIAN AND CAUCASIAN LANGUAGES AND THE „JAPHETIC THEORY“

*По случай 150-годишнината от рождението и
80-годишнината от смъртта на Николай Яковлевич Мар*

Тази статия разкрива интересни факти, свързани не само с живота и биографията на академик Николай Яковлевич Мар, но тя разглежда и въпроси, отнасящи се до генетичната връзка на кавказките езици (и в частност на картвелските езици, към които се отнасят и лазкият, и неговият роден грузински език). Именно с тези езици са свързани и научните му интереси, и проучванията му в областта на изтокознанието и кавказознанието. В нея се опитваме да обърнем внимание на генетичните връзки между тези езици, независимо от това дали те са напълно установени, или са констатирани само отчасти. Подлага се на кратък анализ неговото „ново учение за езика“, известно като „яфетическа теория“. С името на Мар е свързано и въвеждането на така наречените маровски кавички (‘’) за посочване значението на думата.

Ключови думи: *Н. Я. Мар, картвелски, кавказки, лазки, чански, грузински, мегрелски, изтокознание.*

This scientific article uncovers interesting facts, connected not only with the life and the biography of academic Nikolay Yakovlevich

Marr, but it also opens questions about the genetics of the caucasian languages (and a part of the Kartvelian languages, to which the Laz language is connected , along with his native language the Georgian language). His scientific researches are bonded with those languages, and his research about the Eastern studies and the Caucasus studies. In this one we are paying attention on the Genetic links among those languages, no metter whether they are fully established or ascertained only partially. Through this research work we were faced with many challenges on its <new teaching language> or the so called <Japhetic theory>. With the name of Marr, it is connected the enforcement of the so called Marr's quotes (''), determining the meaning of the word.

Keywords: *Marr, Kartavelian, Caucasian, Laz, Chan, Georgian, Megrel, Baskian, Ubykh, Svan, Zan, Eastern Studies.*

Една от най-противоречивите и обсъждани личности в езиковедството, особено в съветското и руското езиковедство, и до днес е личността на Николай Яковлевич Мар. Оспорвана е неговата „яфетическа теория“ за езика, подлага се на съмнение изобщо неговият принос в науката. И досега учените си задават въпроса дали неговото „ново учение за езика“ е актуално, или не. Трябва ли да се отнесем критично към неговото научно наследство по въпросите на езиковедството, или би следвало да го реабилитираме? Това са въпроси, чиито отговори все още предстоят. Отношението към трудовете и теориите на Мар, неговият „възход“ и последващо „падение“ са пещално свидетелство за пораженията, които политиката може да нанесе на науката.

Николай Яковлевич Мар е роден на 25 декември 1864 година (6 януари 1865 година), в град Кутаиси, намиращ се в Западна Грузия и наричан преди сталинския период Кутаис. Умира само 5 дни, преди да навърши седемдесет години – на 20 декември 1934 година в Ленинград (днес Санкт-Петербург). Има предположения, че вероятно е убит по поръчка на Сталин, но това са само недоказани твърдения. Той е руски и съветски изтоковед, което ще рече специалист по Далечния Изток, кавказовед, филолог, историк, етнограф и археолог, академик на Императорската академия на науките (1912 г.),

а по-късно академик и заместник-председател на Академията на науките на СССР (Съюз на съветските социалистически републики). След революцията става изключително известен като създател и основател на „новото учение за езика“, познато още като „яфетическа теория“. Баща е на изтоковеда-ориенталист и на поета-футурист Юрий Николаевич Мар.

Николай Яковлевич Мар е син на престарелия шотландец Джеймс (по други данни Джейкъб) Мар, живеещ в Кавказ, основател на Кутаиската ботаническа градина, и на младата грузинка Агатия Магулария. Роден език на Мар е грузинският, но практически той владее много други европейски и кавказки езици, като проявява страст към тяхното изучаване още в ученическите си години. След завършването на гимназията в Кутаиси Мар се премества в Петербург (Санкт-Петербург), където остава до края на живота си. В Петербургския университет той работи в отделите на Факултета по изтокознание и ориенталистика, създаден през 1855 година, изучавайки по този начин всички преподаващи се във факултета източни езици. През 1988 година завършва университета и скоро след това става един от най-знаменитите руски изтоковеда и ориенталисти от началото на века (Алпатов 2006: 3).

Мар има голям принос в историята, археологията и етнографията на Грузия и Армения. Той публикува много древногрузински и древноарменски текстове и надписи. Провежда разкопки в редица древни градове и манастири на Кавказ. Основната му работа в продължение на няколко десетилетия е в древният град Ани. Голяма част от материалите от експедицията са изгубени в периода 1917 – 1918 г., затова анийските публикации на Мар получават значение на първоизточник. Стойността на неговите работи в тази област е запазена до наши дни и никога не е поставяна под съмнение.

През 1902 година в Йерусалим Н. Я. Мар открива книгата на Георгий Мерчуле „Житие на Григорий Хандзтели“. Създател е на арменската и грузинската национална школа по изтокознание. Подготвя голям брой специалисти. Сред неговите ученици са такива изтъкнати учени като И. А. Джавахишвили, И. А. Орбели, А. Г. Шанидзе. Името на Мар се радва на по-голяма почит в Армения, отколкото в родната му Грузия. Между грузинските филолози (в това число

и между собствените му ученици) и Мар многократно възникват конфликти, свързани предимно с културно-политическите възгледи на учения, отричащ политическата независимост на Грузия, подкрепящ създаването на ЗСФСР (Закавказка съветска федеративна социалистическа република), настояващ Тбилиският университет да се превърне в общокавказки. По-късно възникват спорове и във връзка с пълното отхвърляне на „яфетическата теория“ за езика от страна на едни от най-авторитетните грузински ученици на Мар. Между другото, и в Армения „новото учение за езика“ (за разлика от ранните работи на Мар по арменистика) не се ползва с популярност, а по време на антимаристката дискусия през 1950 година сред най-известните противници и опоненти на Мар са грузинецът А. С. Чикобава и арменецът Г. А. Капанцян (Енциклопедичен речник 2000). Н. Я. Мар е професор (от 1902 г.) и декан (от 1911 г., избран от сътрудниците си) на Източния факултет на Петербургския университет. От 1909 година в Академията на науките е адюнкт (сътрудник) в Историко-филологическия клон на Академията на науките (по литература и история на азиатските народи; от 7 март 1909 г.), извънреден академик е от 14 февруари 1912 г. и редовен академик от 1 юли 1912 г. Николай Мар е и църковен настоятел. В университетския съвет влиза в политически блок с десните професори. От 1914 г. е действителен статски съветник.

През 1908 година Николай Яковлевич Мар публикува граматика на древния арменски език, а през 1910 г. издава и своя труд „Грамматика на чанския (лазкия) език с христоматия и речник към нея“, високо оценен от специалистите Лазкият език принадлежи към картвелското езиково семейство (Енциклопедичен речник 2000: 578). Наричан е още чански език. Етимологичното значение на думата „чан“ идва от санскритската словоформа „дхаяна“ и от китайската „чанна“ и означава „съзерцание, медитация“. От китайската дума „чан“ води началото си най-масовото направление в китайския будизъм, което на свой ред е положило основите на японския „дзен“. Въпреки че корените на „чан“ се крият в индийския будизъм, откъдето идва и наименованието на лазкия език, наричан още чански, разликата в методите за постигане на целта е доста нагледна и очевидна. Докато „чан“ се стреми да надмогне ограниченията на интелекта и да накара

своите последователи по всякакъв начин сами да стигнат до абсолютната истина на просветлението, индийският будизъм се опитва да помага в разясняването на символите на вярата. От това следва, че лазкият или чанският език е езикът на просветлението и съзвучанието.

Колкото до картвелските езици, то те са част от така наречените кавказки езици, говорени в района на Кавказките планини. Те се делят на три групи: 1/ грузински езици – към които спадат старогрузинският и новогрузинският; 2/ зански езици – към тях се отнасят лазкият (чанският) и мегрелският език; 3/ свански езици – тук причисляваме сванският език (Енциклопедичен речник 2000: 215). Картвелските езици са предимно южнокавказки и са разпространени на запад от Задкавказието (Южен Кавказ), най-вече на територията на Грузия. Генетичните им връзки не са точно установени. Грузинският език спада към южнокартвелската езикова група, мегрелският език се отнася към колхидската езикова група и на него говорят предимно в Западна Грузия, известна и като Мегрелия, както и в Източна Абхазия (най-вече в Галски и Ткварчелски район). На лазки (чански) език говорят в Лазистан, разположен на североизток от Турция. Сванският език пък е клонка от севернокартвелската езикова група и на него говорят на северозапад от Грузия, в Сванетия. Картвелските езици включват в себе си и древния литературен език на Грузия, наричан, както вече по-горе споменахме, древногрузински. Сред картвелските езици се откроява със спецификата си езикът на грузинските евреи, наричан още еврейско-грузински. В Грузия е известен като „киврули“, а в Израел – като „иврит“. Познат е още като „грузинит йехудит“ и „георгит йехудит“. Много лингвисти смятат киврули за вариант на грузинския език, разбира се, с голямо количество заимствания от иврит и арамейски. Колкото до писмеността – пише се на еврейско писмо. От съвременните картвелски езици писменост има само грузинският. От XIX век се правят опити да се въведе писменост за лазкия (на основата на латиницата) и за мегрелския (на основата на грузинското писмо в Грузия и особено в Абхазия, а по-рано и на основата на кирилицата), но засега те не са получили широка популярност.

В картвелските езици има от 11 до 15 модално-временни форми. Отсъства категорията род. Има аблаут, редуване на гласни в състава на една морфема, като гласните често изпълняват функция на вътрешна флексия. Аблаутът е известен като апофония.

Свойствена за кавказките езици е двадесетичната бройна система, позната още като вигезимална позиционна бройна система. Двадесетичната е втората по разпространение система след десетичната. Смята се, че както и десетичната, е свързана с броенето на пръсти (Касаткин: 1976; Шестаков: 1999). Начините на синтактична организация в картвелските езици са управление, координация, интеграция и съгласуване. Различават се три основни конструкции на изречението: номинативна, ергативна (при преходните глаголи в повечето времена) и дативна (при глаголите за възприятие). Глаголът има тенденция да бъде в края на изречението. Словообразуването е префиксно, суфиксно и най-вече префиксно-суфиксно (това са така наречените циркумфикси) (Енциклопедичен речник 2000: 576).

В картвелските езици има словосмесване и словонаслагване, както и много дескриптивни, т. е. описателни думи. Налице са заимствания от арабските, персийските и тюркските езици (Енциклопедичен речник 2000: 215).

В началото на научната си дейност, през 80-те години на XIX век, Мар се интересува от въпросите, свързани с генетичната връзка на кавказките езици (и в частност на картвелските езици, към които се отнасят и лазкият, и неговият роден грузински език). Както вече казахме, лазкият език се говори от лазите, населяващи югоизточния бряг на Черно море. Живеещите в Турция носители на езика се помещават предимно по ивицата между Мелят и грузинската граница. До 1925 година тази територия официално е наричана Лазистан. Има предположения, че в Грузия говорещите лазки език са много по-малко отколкото в Турция. Лазкият език е един от четирите картвелски езика заедно с грузинския, мегрелския и занския. С мегрелския език те образуват така наречената занска подгрупа на южнокавказките (картвелски) езици. Двамата езика са доста близки. Някои езиковеди дори смятат, че мегрелският и лазкият са местни диалекти на един и същ език – занския. Този възглед се поддържа както в съветската епоха, така и в днешна Грузия. Факт е обаче, че двата езика са

класифицирани като отделни, вероятно поради вековното разделение на говорещите ги общности, и това е в продължение на над 500 години, както и поради липсата на взаиморазбираемост. Лазкият, както и повечето кавказки езици, притежава богат набор от съгласни звукове (между другото, най-много между картвелските езици). Гласните в този език обаче са само 5: [а, е, и, о, у]. Посредством аглутинативни наставки, изразяващи граматически значения в зависимост от диалекта, между които и 7 падежа, и число, но не и род, се изменят и съществителните. В лазкия език, съобразно лицето, числото, времето, вида, наклонението и (само в някои диалекти) евиденциалността, глаголът се изменя чрез наставки. За определяне на пространствената ориентация се използват над 50 глаголни представки. Съществуват наставки за лице и число, които определят както подлога, така и обстоятелствените пояснения. Например „gimpulam“ ще рече ‘крия го от теб’. Отличителните черти на лазкия език са следните: в него има две допълнителни съгласни – „f“ и „h“, всички съществителни завършват с гласен звук, чрез използването на обстоятелствени представки се постига разширено глаголно словоизменение, налице са значителни заемки от гръцки и турски език. Лазкият език има 5 основни диалекта: „хоригі“, говорен в Турция, в околностите, познати като хопа, и в рамките на Грузия, в автономията Аджария; „vitzur-ark’abuli“, говорен в околностите на Архави и Фъндъкълъ; „çxala“, говорен в село Чхала, разположено в Борчка, Турция; „atipug“, говорен в околностите на Пазар, Турция; „art’aşenuğ“, говорен в околностите на Ардешен (Енциклопедичен речник 2000: 251; 578).

Н. Я. Мар издига редица хипотези за родството на картвелските със семитските и баските езици. По този въпрос през 1908 година е отпечатано неговото изследване за семитско-картвелските връзки. Общ етикет за предполагаемото езиково семейство става въведеният от Мар термин „яфетически езици“ или „яфетски езици“ – от Яфет – син на библейския Ной. Съдържанието на това понятие в трудовете на Мар и последователите му впоследствие силно се изменя. През 20-те години на XIX век Николай Яковлевич вече фактически във всеки език, с който се запознава, от чувашки до кабилски, намира „яфетически“ или „яфетски“ елементи. Несъответствието на ранните хипотези на Мар с натрупаните към този

период данни на сравнително-историческата лингвистика го навежда на мисълта за несъстоятелността на самата сравнително-историческа теория и най-вече на съвременното тогава западноевропейско езиковедие. Още през 1894 година, по време на пътуването на Мар във Франция, неговите хипотези рязко са критикувани от Антоан Мейе. Идеите му обаче укрепват и вярата в тях се засилва след революцията. В своята критика на младограматизма, господстващо тогава лингвистично направление, Мар посочва значението на типологичния и социолингвистичния подход при изучаване на езиковите факти. Някои изказани от Мар хипотези за езиковото родство впоследствие се потвърждават от редица професионални компаративисти, между които са и Василий Иванович Абаев и Сергей Анатолиевич Старостин.

Липсата на лингвистично образование (по това време строго отделено от изтокознанието) пречи на Мар научно да проверява своите априорни хипотези и с нищо не ограничава неговата фантазия. Изучавайки много езици на практическо ниво, той има в известна степен пълни данни само за историята на картвелските езици и на абхазкия, който също е кавказки език и се говори от абхазците, живеещи в Грузия, Абхазия, Русия и Турция. Най-близък до абхазкия е абазинският език, който се говори от малобройно население, наречено абазини, живеещо в руската автономна република Карачаево-Черкезия, и от изселнически групи в Турция. Абазинският език е безписмен до създаването на СССР. Някои лингвисти считат, че той произлиза от един общ праезик с абхазкия. Двата езика са се обособили като самостоятелни и се отделят един от друг вероятно между VIII и XII век. Не са доказани по-далечни родствени връзки извън адигейските езици. Те са северозападнокавказки езици, тъй като се говорят в северозападната част на Кавказ и районите около Черно море. Известни са по-скоро като абхазо-адигейски езици и се делят на три групи: адигейски езици (към тях се отнасят адигейският и кабардинският, познат още като черкезки; тези два езика са разпространени в руските автономни републики Адигея, Кабардино-Балкария, Карачаево-Черкезия, както и в Турция и Близкия Изток; наследници на прогонените от Русия черкези живеят в Йордания, Сирия, Турция); абхазо-абазински езици (към тази група спадат

абхазкият и абазинският, които са разпространени в Абхазия и Карачаево-Черкезия), и убъхският език, който е вече мъртъв език (Енциклопедичен речник 2000: 529).

Убъхите са населявали района около град Сочи. Изселват се в Османската империя след Кавказката война, където биват постепенно асимилирани от черкезите и забравят езика си. Широкото разпространение на абхазо-адигейските езици на север и на юг от голям Кавказ, както и около Черно море, се дължи на многовековната миграция на населението в този район. За древната история на това население има много малко факти. Най-вероятните прадеди на абхазо-черкезите са меотите, живели през античността в Северозападен Кавказ. Меотите са изтласкани по горното течение на река Кубан и племенното им име изчезва след унищожителните походи на хуните и готите. На тяхно място се появяват племената зихи и касоги. Твърде вероятно е по времето на гръцката колонизация древното население на полуостров Крим, познато и под името таври, също да принадлежи към праабхазо-черкезите. Опустошителните нападения на татаро-монголите през XIII век и пълчищата на Тамерлан през XIV век нанасят нов удар на целия Северен Кавказ, вследствие на което черкезките племена се скриват по труднодостъпните планински долини (Енциклопедичен речник 2000: 10). От другата страна на Кавказкия хребет, на брега на Черно море, живеят предците на абхазците – абазинци и убъхи (убхи). След като ситуацията се успокоява в периода XIII – XIV век, част от черкезите се преселват на изток и образуват кабардинската народност. На територията на освободените земи през Кавказкия хребет се преселват групи абазинци, познати като тапанта, което ще рече „жители на равнините“. Покъсно на територията на Карачаево-Черкезия се заселват и планинците, които в историята се срещат с името ашкарауа. Небезизвестен е фактът, че през XVIII век част от кабардинците се връщат обратно в земите на предците си и се заселват в северната част на съвременната република Карачаево-Черкезия.

След края на Кавказката война, през втората половина на XIX век, Русия осъзнава, че като оставя планинците в планината, залага бомба със закъснител, затова решава да постави ултиматум на населението: или да се пресели в равнината, или да напусне Русия.

Онези, които вече дълго време се намират под руско влияние, избират първия вариант. В равнините се преместват повечето кабардинци, част от западните черкези и част от абазинците и абхазците. Останалата част от живеещите покрай морето народи – черкезите, убъхите, натухайците, хатукайците, егерукайците, мамхегите, махошейците, абадзехите и други – се премества в Османската империя. Родството на абхазо-адигейските езици с други езици, включително и с други кавказки езици, е много трудно доказуемо. В тях повечето коренни морфемни се състоят от един-единствен съгласен звук, което напълно обезсмисля сравнително-историческия метод. Звуковите промени в словоформите понякога са значителни. От изключително значение са и лексикалните заемки от един език в друг. Разбира се, допускат се и връзки с древния хатски език, говорен от доиндоевропейското хатско население в Мала Азия, населявало поречието на река Галис.

Хатският език не бива да се обърква с хетския, който е доста по-късен и на него говорят следващите поколения жители, населяващи тази територия. Макар хетите да наследяват от хатите името на страната и да заимстват някои думи, използвайки хатския език в културата си към някои богове, хетският език, за разлика от хатския, е индоевропейски по произход. Езикът на хатите идва до нас благодарение на известен брой топоними, лични имена и имена на божества, споменавани в чуждоезични текстове, макар количеството на културните текстове да е от царския архив на столицата на Хетското царство – Хатуса, чието съвременно наименование е Богазкьой, Турция. Текстовете, написани с помощта на сричкова клинопис, са почти без идеограми, което изключително затруднява разбирането на смисъла. Има основание да се смята, че те са записани от хетските книжовници по памет, без ясно разбиране на тяхното значение, понякога дори с грешки при отделянето на думите. От фонетична гледна точка клинописните записи на хатския език до голяма степен са неточни, тъй като хетският вариант на акадската клинопис, посредством която са записани текстовете, позволява да се различават само 12 съгласни, а хатската фонологична система, исторически погледнато, е била значително по-богата. Хипотезата, че хатският език има родствени отношения със западнокавказките езици, а именно с абхазки, адигски, наричан още адигейски, и убъхски, е из-

казана за първи път през 20-те години на XX век от швейцарския изтоковед Емил Форер (Енциклопедичен речник 2000: 570).

Опирайки се на оскъдни лингвистични данни, някои изследователи като Вячеслав Всеволодович Иванов изказват предположение за хипотетичното родство на хатския с абхазо-адигските (абхазо-адигейските) езици. Имат се предвид някои указания за структурното сходство и материалната близост на формантите, доколкото може да се съди за действителното звучене на фонемите, скрити зад клинописната графика. Степента на структурна близост между хатския и картвелските езици е представена в значително по-малка степен, отколкото между хатския и абхазо-адигските езици. Макар и картвелските езици в областта на глагола да имат сложна система на префиксация и суфиксация, принципите ѝ са доста по-различни от тези в хатския. За решаването на въпроса за генетичните връзки на хатския с картвелските езици няма достатъчно данни. Въсщност можем да отбележим, че хатският език, притежавайки предположителните черти на прилика с абхазо-адигейските и може би с картвелските езици, не проявява никакви общи черти на сходство с нахско-дагестанските езици. Издигната е също хипотеза, съгласно която хатският език влиза в сино-кавказкото макросемейство, но не образува специална подгрупа с абхазо-адигските езици в това семейство. Хатският език представлява сам по себе си клон на сино-кавказките езици и в него се открива най-голяма близост със севернокавказкия и енисейския клон.

Освен с хатския език при абхазо-адигейските езици е възможен контакт с индоевропейски. Според руския лингвист Старостин абхазо-адигските езици заедно с нахо-дагестанските образуват севернокавказкото семейство. Абхазо-адигейските езици се характеризират с малък брой гласни звукове (2–3) и голям брой съгласни звукове (45–80), включително рядко срещаните извън кавказките езици абруптивни съгласни. Абхазо-адигейските езици притежават силно развита глаголна система със стремеж към полисинтетизъм. По отношение на синтаксиса в тези езици се използват ергативни конструкции.

Адигейският език има следните диалекти: абадзехски, изчезнал на територията на Русия, разпространен сред черкезката диас-

пора; бжедугски; темирговски или чемгуйски; шапсугски. Езикът на адигейците използва разширен вариант на руската кирилица. Този вариант е въведен едва през 1938 година. В миналото се е употребявала арабска и латинска азбука. Арабската азбука е употребявана до 1927 година, а от 1927 до 1938 година е употребявана адигейската латинска азбука. Граматиката на адигейския език е съществено различна от граматиката на повечето европейски езици. Адигейският език е полисинтетичен. Неговото сказуемо е многосъставно. То би могло да включва и местоименни показатели, афикси за място, време, направление, отношение към говорещия.

Като повечето кавказки езици, абхазкият език също има голям брой съгласни звукове (над 50) и само две гласни – „а“ и „ы“. Този език има три основни диалекта: абжуйски, който е разпространен в Кавказ; бзипски – разпространен в Кавказ и Турция; садзки – разпространен в Турция. За да бъде писмено изразен този език, се използва разширен вариант на кирилицата, в който има много двубуквени съчетания: буква + „ь“ означава смекчаване, а буква + „а“ – лабиализация.

Абхазкият език се смята за аглутинативен. Именната му система има само два падежа – пряк и косвен, докато глаголната система е полисинтетична. Най-ранните текстове на абхазки език са записани от пътешественика Евлия Челеби през XVII век. По времето на Йосиф Висарионович Сталин използването на езика е забранено. Едва през 2007 година властите в тази област приемат закон, с който абхазкият става единствен официален език в Абхазия от 2010 година. Това обаче не се приема от голяма част от населението, което има друг роден език. Преподаването на този език е затруднено и от липсата на квалифицирани учители.

Като цяло Николай Яковлевич Мар върви най-вече по следите на изгубените картвелски и кавказки езици и фактически игнорира историята на индоевропейските и тюркските езици, която по това време е изучил добре. Първата световна война и революцията откъсват Мар от работата му в археологическите експедиции в Кавказ, което от своя страна стимулира теоретичната му дейност. В създаденото от него „ново учение за езика“ (или така наречената „яфетическа теория“), с което той излиза през ноември 1923 година, явно

преобладават съвършено ненаучни, непроверяеми твърдения, такива, като произхода на всички езици от „четири елемента“, идеята за „яфетическите езици“ като за някаква не генетична, а социално-класова общност и т.н. Заради тези идеи, изложени непоследователно и противоречиво, с редица изключително тъмни пасажи, някои съвременници на Мар – от Николай Сергеевич Трубецкой до Игор Михайлович Дяконов, както и други изследователи, допускат, че през 20-те години на ХХ век Мар заболява психически. Редица невротични странности в поведението му се наблюдават още по времето, когато е бил ученик в гимназията в Кутаиси. Изключително трудно, макар и не невъзможно, е да се открият и отделят някои здрави твърдения по този въпрос.

От 1928 година Николай Яковлевич Мар започва усилено да сближава своята теория с марксизма, макар и да не е проявявал леви възгледи преди революцията. Появява се идеята за езика като „надстройка“ над социално-икономическите отношения, отразяващ етапите на развитие на обществото (робовладелски, феодален и т.н.). Традиционната индоевропеистика е обявена от него за буржоазна наука. Той е единственият член на Императорската академия на науките отпреди революцията, влязъл в комунистическата партия. В нея е приет през 1930 година, при това без изпитателен срок, което е изключително рядко явление за това време. Малко преди да се присъедини в редиците на партията, Мар изнася реч на XVI конгрес на ВКП от името на учените. И това се случва непосредствено след речта на Сталин, който включва в своя доклад редица постановки и тези на Мар.

Има доказателства от негови съвременници, че такава научна политика, като тази на Мар, е свързана предимно с кариерните му съображения, въпреки че успехът на неговите идеи се подкрепя и от съзвучните на епохата революционен дух и амбиция („в световен мащаб“ – това е любимата формула на Мар). В края на 20-те години на ХХ век теорията на Мар получава официална подкрепа и до 1950 година се пропагандира като „истинско марксистко“ езиковедие, а критиците ѝ се подлагат на системни гонения и дори репресии, което значително забавя развитието на лингвистиката не само в СССР, но и в България (след 1944), където идеите му също се възприемат и

подкрепят от Българската комунистическа партия. През периода 1920–1930 година Николай Яковлевич Мар се ползва с голям авторитет сред интелигенцията (включително и сред някои професионални лингвисти). Тя е привлечена от мащаба на неговите идеи, от постановката на много нови задачи, от ярката му личност. Всеизвестен е фактът, че влиянието на маризма е много по-силно в Ленинград, където той живее, отколкото в другите научни центрове. Мар е имал сериозно влияние по много въпроси, свързани с етногенезиса и митологията върху културолозите, литературоведите, включително и върху О. М. Фрейденберг, която изпитва към своя учител почти религиозно преклонение (впоследствие разгромът на маризма в лингвистиката я лишава от работа). Айнщайн заедно с Мар и Виготски планират да създадат една творческа научна лаборатория за изучаването на начините и механизмите на възприятието, на древното „пралогично съзнание“ и на неговото отражение върху киното и съзнанието на масите.

През 1921 година Николай Яковлевич Мар основава Яфетическия институт, превърнал се по късно в Институт за езика и мисленето, наречен на името на Мар (днес Институт за езикови проучвания към Руската академия на науките – РАН – в Санкт-Петербург, и Институт по лингвистика към РАН, в Москва). През 1926–1930 година той е същевременно и директор на Ленинградската обществена библиотека, а от 3 март 1930 година е избран за зам.-председател на Академията на науките на СССР и оттогава председателства много тържествени заседания на Академията. В периода 1929–1934 г. е председател на Руското палестинско общество.

В публикациите на маристите от този период той все по-често е наричан „велик“ и „гениален“, получава много почетни степени, включително и званието „почетен червенофлотец“. Подчертава се ролята на Мар в разработването и развитието на писмеността за малките езици на СССР („аналитичната му азбука“ за абхазкия език, разработена още преди революцията и въведена през 1923 година, след няколко години е отменена поради практическо неудобство), но почти цялата работа по създаването на писмеността се провежда без участието на Мар и неговото обкръжение. През 1933 година за 45-годишна научна дейност Мар е награден с орден „Ленин“. Този

юбилей протича без присъствието на самия Николай Яковлевич, който през октомври 1933 година получава инсулт, вследствие на който живее още една година, но на работа така и не се връща.

По повод смъртта на Мар и неговото погребение са отменени занятията в учебните заведения, а траурните церемонии са сравними с проведените малко преди това погребални мероприятия в чест на убития съветски държавен и политически деец Сергей Миронович Киров.

В рекордно кратки срокове, още на следващия ден след кончината му, в негова памет е отпечатана брошура. Погребан е на Комунистическата площадка (днес Казашко гробище), в близост до манастира Александро-Невска лавра, в Санкт-Петербург.

След смъртта на Мар учениците му (най-вече Иван Иванович Мешчанинов), изправени пред много предизвикателства и фактически отхвърлящи ненаучното „ново учение“, така наречената „яфетическа теория“, в духа на нормалната наука решават много задачи, поставени от Мар (типология, изучаване на синтаксиса, проблемът „език и мислене“ и др.)

Петнадесет години след смъртта на Мар, на 20 юни 1950 година, неговата „яфетическа теория“ е развенчана с излизането на труда на някога подкрепящия го Сталин – „Марксизмът и въпросите на езикознанието“, а самият той е подложен на официална критика. Като цяло Сталин твърди, че Мар е имал „искрено желание да стане марксист“, но не е успял да го направи. Критикувайки концепцията на Мар, Сталин също така отбелязва: „Ако този „магически труд“ на безсмислицата се преведе на обикновен човешки език, то би могло да се заключи, че: 1) Мар разделя мисленето от езика; 2) Той смята, че общуването между хората би могло да се осъществи и без език, с помощта на самото мислене и ума, освободен от „природната материя“ на езика, свободен от „нормите на природата“; 3) Отделяйки мисленето от езика и „освобождавайки го“ от езиковата „природна материя“, Николай Яковлевич Мар попада в блатото на идеализма“ (Сталин 1950).

След 1956 година става възможно отново да се говори за специфичните предимства и определените заслуги на Мар като лингвист (или поне като автор, който е в състояние интуитивно да постави

ползотворни езикови проблеми, но незнаещ как да ги реши), стимулиращ развитието в Русия на някои дисциплини от рода на типологията и семантиката. Преиздадени са някои негови трудове по кавказознание и баски език, но като цяло е общоприето, че дейността на Мар и по-скоро нейната официална подкрепа в СССР оказват върху лингвистиката неблагоприятно влияние.

С името на Мар е свързано въвеждането в рускоезичната лингвистика на така наречените маровски кавички (‘’), или така нар. горни запетаи, за посочване значението на думата, например във френски *cheval* ‘кон’.

Името на Мар носят улици в Тбилиси, столицата на Грузия, и в столицата на Абхазия – Сухум (Сухуми).

ЛИТЕРАТУРА

Алпатов 2006: Алпатов, В. М. Актуально ли учение Марра. // *Вопросы языкознания* (Москва), № 1, 3–15.

Энциклопедичен речник 2000: *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*. Гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: „Большая Российская энциклопедия“.

Касаткин 1976: Касаткин, В. Н. *Введение в кибернетику*. Системы счисления. Двадцатеричная система счисления. Киев: Радянська школа.

Сталин 1950: Сталин, Йосиф Висарионович. *Марксизмът и въпросите на езикознанието*. София: Изд. БКП.

Шестаков 1999: Шестаков, А. П. *Введение в информатику*. Системы счисления. Пермь: Пермский университет.

Alpatov 2006: Alpatov, V. M. Aktualyno li uchenie Marra. // *Vopros yazkoznaniya* (Moskva), № 1, 3–15.

Entsiklopedichen rechnik 2000: *Bolyshoy ntsiklopedicheskiy slovary. Yazkoznanie*. Gl. red. V. N. Yartseva. Moskva: „Bolyshaya Rossiyskaya ntsiklopediya“.

Kasatkin 1976: Kasatkin, V. N. *Vvedenie v kibernetiku. Sistem schisleniya. Dvadsaterichnaya sistema schisleniya*. Kiev: Radyansyka shkola.

Stalin 1950: Stalin, Yosif Visarionovich. *Marksizmat i vaprosite na ezikoznaniето*. Sofiya: Izd. BKP.

Shestakov 1999: Shestakov, A. P. *Vvedenie v informatiku. Sistem schisleniya*. Permy: Permskiy universitet.